

ÉLETKORI TÉNYEZŐ A SZÖVEGÉRTÉSBEN

Menyhárt Krisztina

Bevezetés

A beszéd megértése a kommunikáció nélkülözhetetlen eleme. A hétköznapi életben általában természetesnek vesszük azt, hogy beszélgető partnerünkhöz akadálytalanul eljut mondandónk jelentése. Feltételezzük, hogy nemcsak meghallotta, de meg is értette azt, amit közlünk vele.

A beszéd feldolgozása a hallással kezdődik, erre épül rá a beszédészlelés, a beszédmegértés és végül az asszociációk, vagyis az értelmezés szintje (Gósy 1999). A jó hallás biztosítja a többi szint működését. A beszédészlelés a beszédhangok, hangkapcsolatok felismerését, azonosítását jelenti. Beszédmegértésen az adott nyelvre jellemző szintaktikai szerkezetek és szemantikai tartalmak feldolgozását értjük. Az asszociációs szinten a hallott és megértett közlések kapcsolódnak össze az emlékezetben tárolt ismeretekkel és tapasztalatokkal. Az asszociációs szint főként a hosszabb közlések megértésénél aktiválódik, ezért fokozottan szükséges a szövegértéshez, ugyanis a szövegen belüli összefüggések csak ennek a szintnek a jó működésével tárhatók fel.

A beszédmegértésben három, részben elkülönülő folyamat létezik: a szó-, a mondat- és a szövegértés (értelmezés). Ezek, értelemszerűen, egymásra épülnek. A három közül a legösszetettebb folyamat – a szövegértés – működése legalább három szakaszra osztható. Először megtörténik a szövegfelismerés, vagyis a dekódolandó szöveg azonosítása (ekkor ismerjük fel a közlés szövegszerűségét). Második lépésként értjük meg a részleteket és azok összefüggéseit, vesszük birtokba a szöveget mint szintaktikai/szemantikai/gondolati egységet. A szövegértelmezés szintjén már a hallott és megértett szöveget helyezzük be egy tágabb ismeretanyagba és hasonlítjuk össze a korábban szerzett információkkal (Gósy 1999, 109).

A komplex értési folyamatok elméleti leírásában több egymásnak ellentmondó koncepció alakult ki. A szövegértés tekintetében vita tárgyát képezi a tudás és a megértés, illetve a grammatika és a szemantika szerepének meghatározása (Pléh 1998). Az egyik feltételezés szerint a tudás elsődleges, a megértés során semmi új nem jön létre, csak megtaláljuk azt az ösvényt, ami a tudáshoz vezet. A másik fel fogás szerint a megértés konstruktív folyamat, amelynek eredményeként valami új jön létre (ami a már meglévő tudásunkat is gyarapítja).

A grammatika és a szemantika (a forma és a tartalom) szembeállítása nem újkeletű jelenség, és még nem eldöntött kérdés, melyik az elsődleges a beszédmegértésben. Az egyik megközelítés (interakciós modell) szerint a közlés tartalma fontosabb, ugyanis minden információt egyidőben, s igen korán használunk fel. Ezek az információk hatnak egymásra, vagyis a formai és a tartalmi elemzés kölcsönösen összefüggő folyamatok. A másik elképzelés (modularista hipotézis) szerint a grammatikalitás az értelmességtől független tényező. A nyelvtani helyességnek bizonyos értelemben alapvetőbb szerepe van a megértésben, mint a tartalomnak. A kontextuális hatások itt utólagosak, az észlelésben nem, csak a szöveg értelmezésénél játszanak szerepet. Ezért az ismeretfüggetlen folyamatok gyorsak, míg az ismeretfüggők lassúak és körülményesek (Pléh 1998).

A beszédmegértési modellek közös tulajdonsága, hogy főleg a szó- és a mondatértés szintjéig jutnak el, ritkábban foglalkoznak a hosszabb, összefüggő szövegek feldolgozási mechanizmusának vizsgálatával. A szövegértelmezés folyamatában azonban az összes tényező szerepet kap (megértés, tudás, tartalom, grammatika, kontextus stb.), ugyanis csak így lehetséges egy komplex közlés teljeskörű feldolgozása.

Az életkorral együtt a beszéd megértésének, értelmezésének stratégiája is változik. Az anyanyelv-elsajátítási folyamat kezdetén a gyermek – ismeretek és tapasztalatok hiányában – egészen más módon értelmezi a hallott közlést, mint ahogy azt egy felnőtt vagy egy idős személy tenné. Más oldalról megközelítve a kérdést, az idős személyt ismeretei és tapasztalatai segíthetik ugyan a szöveg megértésében, de ha a hallása vagy a beszédészlelése nem ép, akkor fontos információk veszhetnek el számára.

A jelen dolgozat témája a szövegértési teljesítmény elemzése a különböző életkorokban (gyermek-, felnőtt- és időskorban). A szövegértés több módon vizsgálható, a jelen kutatásban megértést ellenőrző kérdéseket használtunk. Miután a mindennapi életben a közlések nagyobbik része szöveggént jut el a hallgatóhoz, a mondatértést vizsgáló tesztekkel (vö. Pléh 1990) a szövegértés nem kutatható.

Az elvégzett kísérletekkel arra kerestük a választ, hogyan értik meg a különböző életkorú személyek az összefüggő szövegeket, hogyan hat a kontextus az információk feldolgozására, illetve hogyan értelmezik az adott történetet az életkor változásával. A következő hipotéziseket állítottuk fel: (i) legjobban az aktívan dolgozó felnőttek teljesítenek; (ii) nem lesz különbség a nemek között és (iii) az életkor növekedésével csökken a szövegértési teljesítmény (az időskorban fellépő változásokról vö. Balázs 1993; Czigler 1999; Gocsál 2000; Gósy 2000; 2001).

Anyag és módszer

A szövegértés vizsgálatára keresztmetszeti kutatást végeztünk 60 személy részvételével, akik három korcsoportot alkottak (1. táblázat). A résztvevők közül 20-an egy budapesti általános iskola 8. osztályos diákjai közül kerültek ki, 20-an aktívan dolgozó, zömében felsőfokú végzettségű felnőttek, 20-an pedig 60 év feletti idős személyek voltak. Az időskorúak mindnyájan nyugdíjasok, főleg középfokú végzettségűek, közülük 6-an részmunkaidőben dolgoztak. A 3. korcsoportban feltűnően magas a nők száma, ez általánosan jellemző az idős korosztályra (Keszthelyiné–Lakatos 1999, 9).

1. táblázat: A résztvevők életkori és nem szerinti megoszlása

Korcsoport	Átlag életkor	Szórás	Nemek		Összes
1. gyermek	13;9 év	13-15 év	10 lány	10 fiú	20 fő
2. felnőtt	39 év	21-57 év	10 nő	10 férfi	20 fő
3. idős	76 év	61-90 év	16 nő	4 férfi	20 fő
összesítés	-	13-90 év	36 nő	24 férfi	60 fő

A résztvevők a következő feladatot kapták. Rövid, magnetofonra rögzített történetet hallgattak meg egyszer, majd 10, megértést ellenőrző kérdésre válaszoltak. A kísérleti személyeket egyénileg teszteltük. A szöveget férfi bemondó olvasta fel, közepes artikulációs tempóban, sok szünettel (2. táblázat).

Bár maga a történet viszonylag sok új információt tartalmazott és megértése figyelmes hallgatást igényelt (de nem volt szükség tudásra, megelőző ismeretekre), mégis bőséges idő állt rendelkezésre a dekódoláshoz.

2. táblázat: A szöveg adatai

Időtartam		2,44 perc
Artikulációs tempó		13,4 hang/s
Beszédtempó		9,7 hang/s
		109 szó/perc
Szünetek	szórás	111 ms – 2726 ms
	átlag	1000 ms

A kísérlethez a következő szöveget használtuk (félkövérrel jelöltük meg azokat a részeket, amelyekről kérdéseket tettünk fel):

Gyilkosság az istállóban

Kőröspata nyugodt és csendes falu hírében állt. A kanyargós folyó és poros út is mintha csak fokozták volna azt az álmosító hatást, amit ez a kistelepülés keltett. – Nálunk soha semmi sem történik – mondogatták a helybéliek. Így, villámcsapásként érte a lakosokat az a hír, hogy a faluban gyilkosság történt. A **régi istállóban** holtan találták az öreg Zsóka nénit. Minden jel arra utalt, hogy **leszúrták**. Azonnal szárnyra kapott a pletyka – azt beszélték, hogy az áldozat a spórolt pénzét rejtegette a tetthelyen. Tehát **rablógyilkosság** történt!

Pista, a falu rendőre, élete nagy lehetőségét látta az ügy kivizsgálásában. Unta már, hogy csak **tyúklopási ügyekben kell nyomoznia**. A gyilkosság, na ez már igazi kihívás! Nagy lelkesedéssel látott hozzá a nyomozáshoz. Rögzítette a nyomokat, összegyűjtött mindent, amit a tetthelyen talált, és kikérdezte az egész falut. De hiába! Mindenkinek megdönthetetlen alibije volt. Arra sem utalt semmi, hogy betörés történt volna. Sem a házból, sem a

gazdaságból nem hiányzott semmi. Pista elhatározta, hogy még egyszer körülnéz az istállóban, hátha valami elkerülte a figyelmét. Újra átkutatott mindent. A szénakazal mélyén végre talált valamit. Egy **fehér, női zsebkendőt**, amelyre **L. E.** monogram volt hímézve. Csak egy embert hívtak így a faluban – a szép Lőrinc Esztert! Ez komolyan elgondolkoztatta a rendőrt. Hisz ez a kislány csak 20 éves. Mi köze lehet egy véres gyilkossághoz? Pista gondterhelten beült a kocsmába **egy sörre**. Ott a férfiak mindenféléről beszélgettek. Szokásuk volt minden falubeli nőt kibeszélni. A legfrissebb pletyka szerint a falu molnára elkergette a segédjét, mert az a lányának udvarolt. Ez megütötte Pista fülét. Ez lesz a megoldás! Lőrinc Eszter a molnár lánya, **Zsóka néni meg nyilván rajtakapta a fiatalokat** a régi istállóban. Hogy ne derüljön ki a dolog, a molnársegéd leszúrta az öregasszonyt!

A rendőr azonnal riasztotta a falubeli férfiakat. Átkutatták a falut, sőt még a környező réteket–mezőket is. A molnárlegény azonban addigra már nyomtalanul eltűnt.

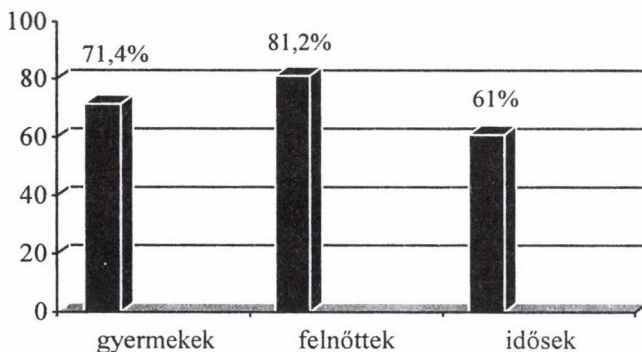
A szövegértési teljesítményt a következő kérdésekre adott válaszok alapján vizsgáltuk: 1. Mi volt a falu neve?; 2. Hogyan ölték meg Zsóka nénit?; 3. Hol szúrták le az áldozatot?; 4. Mire gyanakodtak a falubeliek?; 5. Miért volt ez az ügy nagy kihívás Pista rendőrnek?; 6. Milyen döntő bizonyítékot talált Pista?; 7. Milyen monogram volt a kendőre hímézve?; 8. Miért ült be Pista a kocsmába?; 9. Miért kergette el a molnár a segédjét?; 10. Mi volt a gyilkosság valószínű oka?.

A kapott válaszokat (helyes, helytelen, illetve nincs válasz) tesztalapon lejegyeztük, majd összesítettük. Elemeztük a három korcsoport, valamint a nők és a férfiak közötti különbségeket, megvizsgáltuk a hibás és hiányzó válaszok arányát és típusait, illetve az életkor és a teljesítmény összefüggéseit. Összesen 600 választ dolgoztunk fel. A statisztikai vizsgálatokat kéttényezős variancia-analízissel (Anova) végeztük

Eredmények

A három korcsoport összesített eredményei az 1. ábrán láthatók. A felnőttek és a gyermekek között az átlagértékekben 10% körüliek az eltérések – vagyis a felnőttek általában 1 kérdéssel többre válaszoltak. Leggyengébben az idősek teljesítettek, az ő eredményük a felnőtteké-

tól 20%-kal, a gyermekekétől pedig 10%-kal marad el. A felnőttek és a gyermekek, illetve a felnőttek és az idősek eredményei között a különbség szignifikáns ($p < 0,034$ és $p < 0,014$), a gyermekek és az idősek között azonban nem ($p < 0,117$).

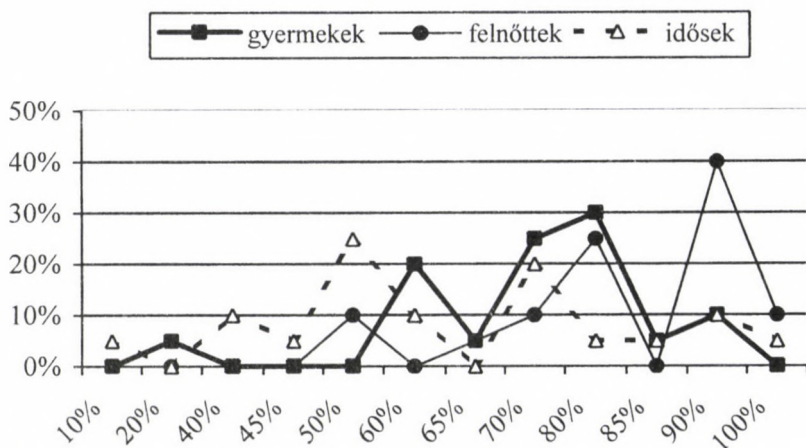

1. ábra
A szövegértés eredményei

A kapott adatok alátámasztották kiinduló hipotézisünket, a három korcsoport közül legjobban a nem idős felnőttek teljesítettek. Ők átlagosan csak 2, a gyermekek már 3, míg az idősek 4 kérdésre nem tudtak helyesen válaszolni.

A 2. ábrán látható az elért eredmények százalékos eloszlása (a vízszintes tengelyen ábrázoltuk az elért eredményeket, míg a függőlegesen azt, hogy a résztvevők hány százaléka érte el az adott értéket). A gyermekek 20% és 90% között teljesítettek, a felnőttek 50% és 100% között, legnagyobb mértékben pedig az idősek adatai szórtak: 10% és 100% között.

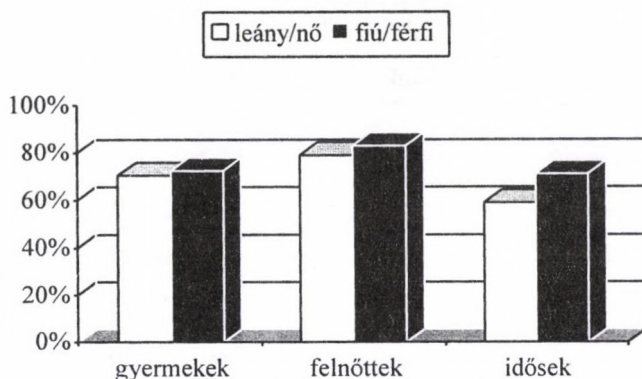
Minden csoportban találtunk olyan szövegértési eredményt, amelyet a legtöbb résztvevőnek sikerült elérnie. A gyermekek 55%-a 70-80% körül teljesített; a felnőttek 65%-a 80-90%-os eredményt ért el; az idősek 55%-a pedig 50-70%-ot.

2. ábra
Az elért eredmények százalékos eloszlása

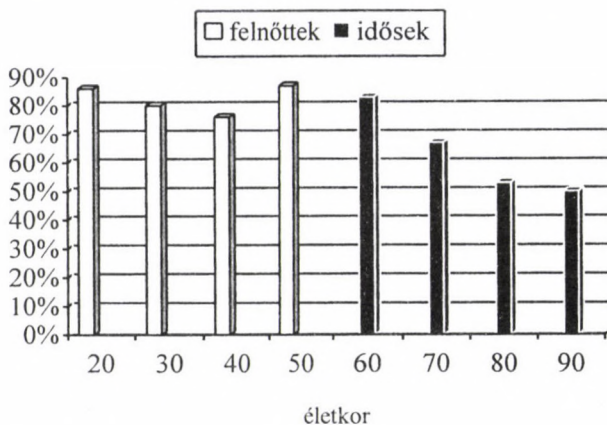
A teljes vizsgálati anyagban kirívóan gyenge (10-20%) szövegértés kétszer, míg kiemelkedően jó (100%) három esetben fordult elő. Meglepő, hogy hibátlan teljesítményt a 60 résztvevő közül csak két felnőtt és egy idős személy nyújtott, holott a szöveget senki sem ítélte nehéznek vagy gyors tempójúnak.

Megvizsgáltuk a nemek közötti különbségeket (3. ábra). Előzetes hipotézisünk szerint nem vártunk eltérést a leányok és fiúk, illetve a nők és a férfiak teljesítménye között. A gyermekeknél a leányok 70,5%, a fiúk pedig 72,5%-ot értek el (a különbség – $p < 0,889$ – nem szignifikáns). A felnőtteknél ez az arány a nők esetében 79%, a férfiak esetében pedig 83% (az eltérés itt sem szignifikáns: $p < 0,593$). Legnagyobb eltérést az idősek csoportjában tapasztalunk – ott a nők 59%-os, míg a férfiak 71%-os teljesítményt nyújtottak (náluk azonban nem volt értelme a statisztikai vizsgálatnak). Mindhárom korcsoportban a fiúk/férfiak szövegértése volt a jobb.

3. ábra
A nemek közötti különbségek

A felnőtt és az idős résztvevők életkor szempontjából igen heterogén csoportokat alkottak, esetenként akár 30 év korkülönbség is volt egy korcsoporton belül. Hogy jobban nyomon követhessük azokat a változásokat, amelyek az életkor előrehaladtával lépnek fel, alcsoportokat alakítottunk ki a felnőtt és az idős résztvevők között (20, 30, 40, 50 évesek, illetve 60, 70, 80 és 90 évesek). Azt feltételeztük, hogy az életkor növekedésével a szövegértési teljesítmény lineárisan csökkeni fog (4. ábra). A kapott adatok hipotézisünket csak az idős csoportjánál igazolták, a felnőtteknél a különbségek igen kicsik voltak. Ha megvizsgáljuk az alcsoportok eredményeit, az is feltűnik, hogy legjobban a 20, az 50 és a 60 évesek teljesítettek (86%, 87% és 83%-kal), míg legrosszabbul (ahogy azt várni lehetett) a 80 és a 90 évesek (53% és 50%). Úgy tűnik, a „biológiai” vagy „társadalmi” időskorba való átlépés önmagában még nem ok a szövegértés szintjének romlására.

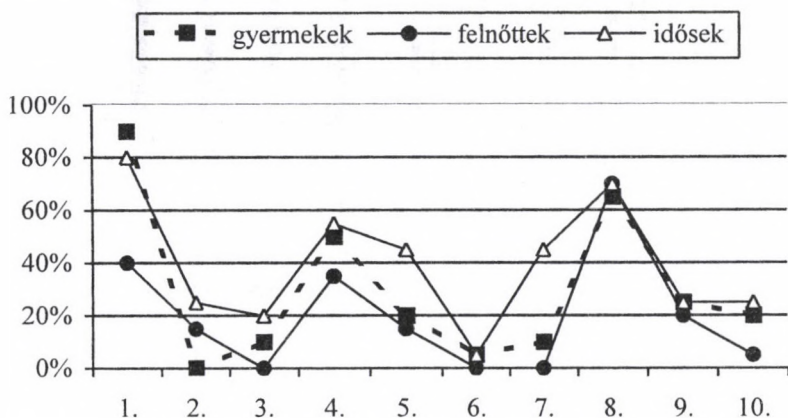
4. ábra

Az életkor és a teljesítmény összefüggései

Az időskorú résztvevők között 6 személy (vagyis az összes adatközlő 30%-a) a nyugdíjba vonulás ellenére még aktívan (részmunkaidőben vagy szabad szellemi foglalkozásuként) dolgozott. Életkoruk megközelítőleg megegyezik az egész idős csoport adataival – átlagéletkoruk 74 év (a szórás 61 és 90 év), és minden alcsoportban szerepelt dolgozó idős személy. Az általuk elért szövegértési eredmény azonban **82,5%** (szórás 50%-100%), szemben a nem dolgozók **52,5%**-os átlagával (szórás 10%-70%). A dolgozó idősek teljesítménye gyakorlatilag megegyezik a felnőtt korcsoportéval, és egyértelműen bizonyítja a szellemi és fizikai értelemben aktív életmód pozitív hatását a kognitív folyamatokra.

Tesztelés közben nemcsak a hiányzó válaszokat (összesen 91 db), hanem a tévesztéseket (86 db) is rögzítettük. A téves válaszok elemzése szintén sok információt nyújthat a szövegértési folyamatok működéséről. A 600 válaszból 177, vagyis 29,5% volt helytelen. Így adatokat kaphatunk arról, hogy a hallgató hol „tévedt el” a szövegben, mi nem volt egészen világos a számára. A hiányzó vagy hibás válaszok elemzésével a korcsoportok közötti különbségek is jobban megérthetőek, illetve pontosabb képet kaphatunk arról, hogy életkortól füg-

getlenül hogyan tájékozódnak az emberek egy ismeretlen szövegben. Tudjuk, hogy a kontextus segít a komplex közlés megértésében, valamint, hogy könnyebb a rövidebb szövegeket feldolgozni (Brown 1986, 289). A hibás, illetve hiányzó válaszok összesített adatait az 5. ábra szemlélteti (1-től 10-ig a kérdések sorszámát jelöltük).

5. ábra

A hibás vagy hiányzó válaszok százalékos eloszlása

A kapott adatok tanúsága szerint az 1., a 4. és a 8. kérdés mindhárom korcsoportnak nehézséget okozott. Legnehezebben a falu nevét azonosították (1. kérdés), itt a résztvevők 70%-a tévedett (főként a gyermekek és az idősek). Meglepő, de 68%-ban az a hétköznapi kérdés (8. számú) is gondot okozott, hogy miért ment be a rendőr a kocsmába (helyes válasz: sörözni). A résztvevők közel fele (47%) nem bírkózott meg a 4. kérdéssel, hogy mire gyanakodtak a falusiak. Viszont nem okozott gondot egy konkrét cselekvés (hogyan ölték meg az áldozatot), a helyszín és a tárgyi bizonyíték (2., 3., 6. kérdés) megnevezése. A következtetés levonása (mi volt a gyilkosság oka) a gyermekek és az idősek 20-25%-a számára jelentett nehézséget, a felnőttek közül itt csak egyetlen személy tévesztett.

A korcsoportonkénti eredményeknél az idők hibái jellegzetes sajátosságokat mutatnak. A gyermekekkel és a felnőttekkel ellentétben, nekik az 5. és 7. kérdés is nehéz volt (miért volt az ügy nagy kihívás a rendőrnek, illetve milyen monogram volt a zsebkendőn). Feltételezhető, hogy az életkor növekedésével egyaránt romlik a beszédészlelés és az ok-okozati összefüggések felismerése is.

A kérdésekre adott hibás feleleteket a 3. táblázatban összesítettük. Az 1. kérdésre összesen 10 különböző téves választ kaptunk. A válaszok egy része valóban létező településnév, ekkor tehát a résztvevők korábbi tapasztalataik alapján válaszoltak. A válaszok másik része azonban a szövegben előforduló egyéb információkból lett „összetéve” (például az egyik szereplő neve – Lőrinc Eszter – két változatban is előfordul: *Lőrincpatak* és *Tiszalőrinc*). A tévesztések mindenekelőtt beszédészlelési problémákra utalnak, érdekesség az, hogy a falunév mint összetett szó helyesen rögzült. A gyermekeknel a szó második tagja (’pata’) jelent meg (ez a szóasszociációkra is jellemző – vö. Gósy 2000), a felnőtteknel mind a szó első, mind a második részének felidézésére volt példa, míg az időseknel csak a ’Körös’ előtagot találjuk.

A 2. és a 3. kérdésre kevés hibás feleletet kaptunk. Ezek olyan adatközlőktől származtak, akik eleve a csoportátlag alatt teljesítettek, vagyis még az olyan információk feldolgozása is gondot okozott nekik, amelyek többször ismétlődtek a szövegben. Itt már nemcsak szövegértési problémáról van szó, ugyanis a feldolgozott ingerek megjegyzéséhez emléknymoknak is létre kell jönniük, amelyek azután az ismétlések során bevésődnek (Gósy 1999). Az első három kérdés olyan dolgokra vonatkozott, amelyeket csak mechanikus bevésés útján lehetett megjegyezni (itt kap szerepet az, hogy mi hányszor ismétlődik), a történet egészére azonban már a belső összefüggések felismerésével emlékszünk (kognitív bevésés).

A 4. kérdésre 15 téves választ kaptunk és ezek jó része az elhangzottak félreértelmezéséből fakadt. Itt is találunk pontatlan észlelésre, illetve emlékezésre utaló feleleteket (a *rablás* vagy *gyilkosság*, *rablógyilkosság* helyett).

3. táblázat: A hibás válaszok

Kérdés	1. korcsoport	2. korcsoport	3. korcsoport	
1.	Sárospatak Sárospata Keresztespata	Gyöngyöspata Lőrincpatak Körispatak Álmospata	Kőröstarcsa Kőrösladány Tiszalőrinc	
2.	nincs hibás válasz	vérben találták agyonverték	megfojtották	
3.	otthon a ház előtt	nincs hibás válasz	pajta szoba	konyha „szűr”
4.	L. E. a gyilkos rablás a háza előtt a molnárségéd megölte gyilkosság	L. E. szúrta le eldugta a pénzét semmire tolvajlás gyilkosság	L. E. ölte meg pénzért ölték meg mindent kibeszéltek nem találták udvarolt a lánynak	
5.	nem gondolta, hogy L. E. volt a gyilkos nem csak tyúklopással foglalkozott nem történt semmi a faluban nehéz ügy volt	a lányra terelődött a gyanú mindenkit ismert első kivizsgálási alkalma volt	szakmai előrelépés nem hiányzott semmi rablógyilkosság volt ha kinyomozza, a javára írják L. E.-t gyanúsította ő udvarolt a lánynak	
6.	nincs hibás válasz	nincs hibás válasz	kés	
7.	L. R.	nincs hibás válasz	L. R. L. Zs. L. G.	L. M. N.
8.	gondolkodni hallgatózni tudta, hogy a férfiak mindenkit kibeszélnek fáradt volt megtudni valamit az ügyről nem talált bizonyítékot	gondolkodni ott beszél ki a nőket pletykát megtudni hogy múlassa az időt fáradt volt kihallgatni, miről beszél- nek	gondolkodni híreket hallani bizonyítékot keresni ott szokott szórakozni pletykát hallani nyomozni figyelni ott találta az Esztert ott volt a molnárségény	
9.	össze akart házasodni a lányával kapcsolatuk volt	látta a gyilkosságot	gyanús volt	
10.	meglátta a fiát és a ba- rátnőjét rajta kapta a molnárt és az Esztert	rablótámadás vagy szere- lemfélétség	nem akarták hozzáadni tiltották a fiútól haszonvagy / pénzért féltékenység	

Az idősök válaszai között olyanok is vannak, amelyek nem adekvátak (arra a kérdésre, hogy mire gyanakodtak a falubeliek, azt válaszolták, hogy *mindent kibeszéltek*, illetve, hogy *nem találták*).

Feltűnően sok téves válasz (13-féle) érkezett az 5. kérdésre is, ahol ok-okozati összefüggést kellett felismerni. A tévesztések nagyobbik része félreértelmezésből (a szövegben való „eltévedésből”) fakadt (például azért volt az ügy nagy kihívás, mert *nem gondolta, hogy Lőrinc Eszter a gyilkos*), kisebbik része pedig korábbi tapasztalatokra épült (például *szakmai előrelépés*).

Csak egy hibás választ kaptunk a 6. kérdésre (zsebkendő helyett *kés*). Az adatközlő korábbi tapasztalataira építve próbálta kompenzálni a megértés nehézségeit.

A 7. kérdésre (L. E. monogram) hibás válaszokat gyakorlatilag csak az idős csoportban találunk, ennek oka feltételezhetően az észlelés csökkent működése.

A legtöbb tévesztés a 8. kérdésnél (a sörözés) fordult elő. Ez azért is meglepő, mert a kérdés igen egyszerű és életkortól függetlenül, a hétköznapi tapasztalat alapján megválaszolható (az ember azért megy kocsmába, hogy igyon valamit). A hibázó résztvevők nagyobbik része a kontextusra támaszkodva próbált felelni (például a rendőr *gondolkodni ment be a kocsmába*), ez azonban nem bizonyult megfelelő stratégiának. Néhányan felhasználták ugyan korábbi ismereteiket, de a válasz akkor sem volt helyes (például: *a kocsmában szokott szórakozni* vagy, bement hogy *múlassa az időt*). A kudarc okait főleg mint a **„kontextus zavaró hatását”** fogalmazhatjuk meg. Az az információ, hogy a rendőr sörözni ment be a kocsmába, a nyomozás menetéről és a főhős töprengéséről szóló kontextusba van beágyazva. Az általános szövegértési stratégia, amely a szöveg fő vonulatának logikájára épül, itt egyszerűen nem működik. Ebben a logikai elrendezésben váratlan, illetve lényegtelen információ, hogy a rendőr sörözni megy. A hallgató a részleteket is igyekszik a fő gondolatmenethez kapcsolni, ha azonban egy részlet ennek nem felel meg, akkor a hallgató saját logikája mentén illeszt, s ez – jelen esetben – tévedéshez vezet. Ezek az eredmények jól mutatják, hogyan működik együtt a tudás és a megértés a szövegértési folyamatban. Egyrésztől építünk ugyan meglévő ismereteinkre (ez lehet célravezető vagy éppen félrevezető), másrészt

ről viszont folyamatosan új összefüggéseket is feltárunk, és új tapasztalatokat szerzünk.

A 9. és a 10. kérdés (miért kergette el a molnár a segédjét, illetve mi volt a gyilkosság oka) általában egyik korcsoportnak sem okozott különösebb gondot. A hibás válaszok kizárólag félreértelmezésből, az elbeszélés fonalának elvesztéséből fakadnak, nemegyszer arra utalnak, hogy a kísérleti személy gyakorlatilag semmit sem értett a szövegből.

A nem elfogadható feleleteknél jelentkező tendenciák lehetőségét adnak arra, hogy kialakítsuk a hibák tipológiáját.

1. **Szinonima** – *istálló* helyett *pajta*, „szűr” (valószínűleg csűrre gondolt az adatközlő) vagy *udvarolt* helyett *kapcsolatuk volt*.

2. **Kompenzálás:** (i) részleges tartalmi felidézéssel (*L. Zs.; Kőrös-*, illetve *-pata*); (ii) a forma felidézése (például összetett szó), az összetevők újralkotása az éppen felidézett elemekből (*Kőrispatak, Tisza-lőrinc*).

3. **Téves összerendezés** (arra gyanakodtak, hogy *a molnársegéd ölte meg*, vagy azért volt a rendőrnek kihívás, *mert nem hiányzott semmi*).

4. **Téves asszociációk**, téves konklúzió (azért ment be a kocsmába, hogy *gondolkodjon, megtudjon valamit az ügyről, hogy nyomozzon*; a gyilkosság oka *rablótámadás vagy szerelemfélést*).

5. **A történetben nem szereplő válaszok** (a fantázia hatása): a nénit *megfojtották*, illetve *agyonverték (leszúrták helyett)*, illetve a molnár azért kergette el a segédjét, mert *látta a gyilkosságot*.

6. **Nem adekvát válaszok.**

7. **Nincs válasz.**

A **hiányzó** és a hibás válaszok aránya korcsoportonként változott. A gyermekek 35 esetben (a nem elfogadott válaszok 60%-ában) nem adtak választ, a felnőttek 18-ban (45%), az idősek pedig 39-ben (49%). A felnőtt és az idős csoport résztvevői sokkal inkább hajlamosak voltak arra, hogy egy adott kérdésre (amire nem tudták a pontos feleletet) téves választ adjanak, mint hogy beismerjék, nem értették meg, miről esik szó. A szövegértés nehézségeiket igyekeztek nagyobb élettapasztalatuk segítségével megoldani.

A gyenge szövegértés szemléltetésére (vö. Gósy 1994, 115) kiválasztottuk a három korcsoport leggyengébben teljesítő résztvevőit, és

megpróbáltuk válaszaik alapján rekonstruálni az általuk megértett történetet (dőlt, félkövér betűkkel jelöltük a helyes válaszokat).

1. korcsoport, 15 éves fiú, eredmény: 20%.

„A falu neve Sárospatak. Zsóka nénit otthonában *szúrták le*. (...) A rendőrnek az ügy azért volt kihívás, mert nem gondolta, hogy egy 21 éves lány a tettes. (...) *A rendőr sört inni ment be a kocsmába.*” (Több válasz nem volt.)

2. korcsoport, 35 éves férfi, eredmény: 50%.

„A falu neve Gyöngyöspata. *Zsóka nénit az istállóban szúrták le*. (...) A rendőrnek az ügy azért volt kihívás, mert mindenkit ismert a faluban. *A rendőr egy L. E. monogramos zsebkendőt talált*. Azért ült be a kocsmába, mert ott tárgyalták ki a férfiak a nőket. (...) *A gyilkosság oka, hogy a néni rajtakapta a fiatalokat.*”

3. korcsoport, 82 éves nő, eredmény 10%.

„(...) A nénit a szűrben ölték meg. A falubeliek arra gyanakodtak, hogy a pénzéért. A rendőrnek az ügy azért volt kihívás, mert Lőrinc Esztert gyanúsította. A rendőr egy *zsebkendőt* talált. (...) A kocsmába gondolkodni és kérdezősködni ült be. (...) A nénit a pénzéért ölték meg.”

A három „rekonstruált” történet tanúsága szerint, 10-20%-os szövegértéssel csupán foszlányokat (kulcsszavakat) ragadhatunk ki a szövegből, míg a 40-50%-os eredménnyel a legfontosabb momentumokat azért megérthetjük, a részletek azonban elvesznek, tehát csak a történet lényege (a gyilkosság) az, ami megmarad.

Következtetések

A kapott adatokkal teljes egészében, illetve részben igazoltuk három kiinduló hipotézisünket. A felnőtt korcsoport teljesített a legjobban (átlagosan 81,2%-ot), az időseknél pedig kimutatható, hogy az életkor növekedésével csökken a szövegértési teljesítmény (a felnőtt korcsoporthoz viszonyítva 20%-nyit, de az életkor növekedésének hatása az idős csoporton belül is teljesítménycsökkenést eredményezett). A gyermekek teljesítménye a felnőtt és az idős korcsoport közé esett (71,4%). A nemek közötti különbségekre vonatkozó hipotézisünket csak részben igazoltuk. Mindhárom korcsoportban a fiúk/férfiak valamivel jobban teljesítettek.

A kísérlettel arra is választ kaptunk, hogy egy adott szöveg megértésénél mi okozhat és mi nem okoz nehézséget. Általánosságban elmondható, hogy könnyebb a konkrét információk (tárgyak, helyszínek, cselekvések) feldolgozása, mint az összetettebb, ok-okozati és egyéb összefüggéseké. Igen nehéznek bizonyultak azok a kérdések, amelyek a beszédészlelési működésen alapuló válaszokat igényeltek, különösen az idősek számára.

A vizsgált korpuszban mindössze három 100%-os eredményt találunk, azok viszont nem mutattak összefüggést az életkorral (a személyek 25, 52 és 70 évesek voltak). A 60 résztvevő közül súlyos szövegértési nehézsége (50% és az alatt) összesen 8 személynek volt, közülük öten a legidősebb korosztályhoz tartoztak. Úgy tűnik, hogy nemcsak az anyanyelv-elsajátítás korai szakaszában lehetnek gondok a szövegértéssel, hanem pubertás és felnőttkorban is. Az időseknél a szövegértést más tényezők (esetleges hallásprobléma, az észlelés romlása, általános öregedési folyamatok) is befolyásolják. Másrésztől viszont, adataink igazolták azt a pozitív hatást, amit a szellemileg és fizikailag aktív életmód gyakorol az idősek mentális folyamataira.

A kontextus meghatározó a komplex közlések megértésében, kiemeli a lényegi elemeket és segít eligazodni a szöveg fő vonulatában. Ugyanakkor akadályozó tényező is lehet, főleg, ha a részletek megértéséről van szó, ugyanis azok az információk, amelyek valamilyen módon nem illenek a kontextusba, rejtve maradhatnak a hallgató számára. Így különböztetjük meg a lényeges és lényegtelen információkat, az utóbbiak adott esetben egyszerűen nem rögzülnek.

Az összetett közlések feldolgozása bonyolult, többlépcsős folyamat. A hallgató először a cselekmény fő vonulatát igyekszik felfogni (kivel, mi történt), majd azután következnek a logikai és ok-okozati összefüggések (miért). A részletek közül azok rögzülnek elsősorban, amelyek vagy nélkülözhetetlenek a történet megértéséhez (vö. a monogramos zsebkendő), vagy többször ismétlődnek (esetünkben a helyszín – *istálló* – négyszer hangzik el). Minél jobb egy személy szövegértési teljesítménye, a lényeges elemek mellett annál több részletre tud visszaemlékezni. Azok a résztvevők azonban, akiknek gondot okoz a komplex közlések megértése, csak a lényegre próbálnak koncentrálni,

szélsőséges esetben viszont csak töredékeket, csupán kiragadott elemeket tudnak felidézni.

Irodalom

- Brown, G. (1986): Investigating listening comprehension in context. *Applied Linguistics* 7/3. 284-302.
- Balázs Boglárka (1993): Hangképzési zavarok időskorban. In: *Beszéd kutatás '93*. Szerk.: Gósy Mária – Siptár Péter. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 156-166.
- Czigler István (1999): Megismerési folyamatok időskorban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1. 35-45.
- Gocsál Ákos (2000): A beszéd időviszonyai különböző életkorú személyeknél. In: *Beszéd kutatás 2000*. Szerk.: Gósy Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 39-51.
- Gósy Mária (1994): A mondatértés és a szövegértés összefüggései. In: *Beszéd kutatás '94*. Szerk.: Gósy Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 94-121.
- Gósy Mária (1999): *Pszicholingvisztika*. Corvina. Budapest.
- Gósy Mária (2000): Az életkor hatása a mentális lexikon működésére. *Magyar Nyelvőr* 124/4. 410-423.
- Gósy Mária (2001): Szóasszociációs műveletek az életkor függvényében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1/1. 17-31.
- Keszthelyiné Rédei Mária – Lakatos Miklós (szerk.) (1999): *Időskorúak a mai Magyarországon*. KSH – Szociális és Családügyi Minisztérium. Budapest.
- Pléh Csaba (1990): A mondatmegértés tanulmányozásának módszerei. *Magyar Pszichológiai Szemle* 5-6. 225-260.
- Pléh Csaba (1998): *Mondatmegértés a magyar nyelvben*. Osiris. Budapest